

MİLLÎ VE KÜLTÜREL KİMLİK SEMBOLİZMİ BAĞLAMINDA XARİBÜLBÜL

XARIBULBUL IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY SYMBOLISM

Ahmet KESKİN*

ÖZ: Xaribülbül, Azerbaycan'da -başta Şuşa olmak üzere- Karabağ bölgesinde rastlanan ve toplum tarafından "dünyanın başka hiçbir yerinde yetişmediğine" inanılan, bu doğrultuda hakkında türlü inanç ve anlatılar bulunan çok renkli ve çiçekli bir bitkidir. Bülbül, gül ve dikenin bir arada bulunduğu fiziki bir görünümüne sahip olduğu için "dikenli bülbül" anlamına geldiği kabul edilen "Xaribülbül" sözcüğüyle ifade edilen bu bitkinin Azerbaycan tarihinde, kültüründe, folklorunda, sanatında kendine özel bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hanlıklar Döneminden itibaren başta şaire Ağabegüm/Ağabeyim Ağa (Ağabacı) Cevanşir ile ilişkilendirilmek üzere hakkında çok sayıda inanç, anlatı ve manzume oluşturulan bu bitkinin Azerbaycan Türk halk kültürünün çeşitli alanlarında zengin ve dikkat çekici görünümleri belirginleşmiştir. Öte yandan Xaribülbül'ün, 1987'de başlayan çatışmalar ve 2020 yılında gerçekleşen 44 günlük mücadelenin ardından Azerbaycan ordusunun zaferiyle sonuçlanan Vatan Muharebeleri sürecinde ve hemen sonrasında oldukça dikkat çekici bir şekilde Karabağ zaferinin, bu mücadelenin ve zaferin tarihinin, mücadele sırasında şehit olan Azerbaycan askerlerinin, Azerbaycan'ın özgürlüğünün ve bağımsızlığının sembolü haline dönüştüğü görülmektedir. Bu çalışmada, Xaribülbül'ün Azerbaycan tarihinde, kültüründe, sanatında, edebiyatında ve folklorunda tuttuğu yer üzerinde durularak onun Karabağ Savaşı ve zaferi sürecinde nasıl yeniden millî ve kültürel bir kimlik sembolü haline dönüştüğü konusu ele alınmıştır. Çalışma aracılığıyla, Xaribülbül'ün geçmişten günümüze Şuşa ve Karabağ özelindeki gelişmelerden hareketle Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelelerinin sembolü haline gelişi süreci çeşitli alt başlıklar altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan millî kültürü ve kimliği, Karabağ, Vatan Muharebesi, Xaribülbül, kültürel sembolizm.

ABSTRACT: Xaribulbul is a very colorful and flowering plant found in Azerbaijan -mainly in Shusha-Karabakh region and believed by the society that "it does not grow anywhere else in the world", and there are various beliefs and narratives about it. It is understood that this plant, which is expressed with the word "Xaribülbül", which is accepted to mean "thorny Nightingale" because it has a physical appearance where nightingale, rose and thorn are together, has a special place in Azerbaijan's history, culture, folklore and art. As a matter of fact, since the Khanate Period, many beliefs, narratives and poems about this plant were created to be associated with the poet Ağabegüm/Ağabeyim Ağa (Ağabacı) Cevanşir, and its rich and remarkable appearances in various fields of Azerbaijani Turkish folk culture became evident. On

* Doç. Dr., Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Samsun - ahmetkeskinahmet@gmail.com (Orcid: 0000-0002-3422-5000)

the other hand, in the course of the Homeland Wars, which ended with the victory of the Azerbaijani army after the conflicts that started in 1987 and the 44-day struggle in 2020, and immediately after, the Karabakh victory, the history of this struggle and the victory, the Azerbaijani soldiers who were martyred during the struggle, it is seen that it has become a symbol of Azerbaijan's freedom and independence. In this study, the place of Xaribülbül in the history, culture, art, literature and folklore of Azerbaijan is emphasized, and how he became a national and cultural identity symbol during the Karabakh War and victory is discussed. Through the study, the process of becoming the symbol of the independence struggles in Azerbaijan, based on the developments in Shusha and Karabakh from past to present, has been examined under various sub-titles.

Keywords: *Azerbaijan national culture and identity, Karabakh, Homeland War, Xaribülbül, cultural symbolism.*

*Vatan bağı al-elvandır,
Yok içinde Xaribülbül!
Neden her yerin elvandır;
Göğsün altı, sarı bülbül?*

Giriş

İnsanın ve toplumun değer atfettiği çeşitli unsurların, harflerin, sayıların, varlıkların, olguların, düşüncelerin, ideallerin ve hayallerin farklı düzeylerde anlamlar içerecek biçimde kullanılarak zamanla simgelere ve sembollere dönüştükleri, bu simge ve sembollerin; kültürün, sanatın, edebiyatın, folklorun çeşitli alanları ve türleri içinde kendilerine sıklıkla yer buldukları görülmektedir. Gündelik yaşamda karşılaşılan türlü sembollerin sosyal, siyasi, ekonomik, psikolojik ve kültürel alanlarda farklı analiz düzeylerine sahip oldukları bilinmektedir. Bu çerçevede her türlü dil, kültür, folklor ve edebiyat ürününde belirebilen semboller başta atasözü, deyim, destan, efsane, halk hikâyesi, masal gibi sözlü kültür ürünleri olmak üzere her türlü folklor türleri içinde, gündelik yaşamın ve maddi kültür unsurlarının çeşitli alanlarında ve çeşitli insan eylem ve söylemleri içinde karşımıza çıkabilmektedir. Bu özellikleriyle sembolleri ve sembolizmle ilgili konuları insanın türlü estetik iletişim tür ve süreçleri bağlamında; dilin, sanatın, edebiyatın, folklorun çok yönlü ve kapsayıcı çalışma alanları olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Her sembolün biçimleniş süreçlerinde onu ortaya çıkaran ve şekillendiren türlü değişkenlerin -insan, kültür, toplum vb.- etkisi farklı düzeylerde gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla toplumların ve kültürlerin çeşitli olguları sembolleştirme süreçlerini, sembollerle ve sembolizmle ilgili konuları müstakil yaklaşımlarla, söz konusu toplum, kültür ve ilgili konu odağında ele almak gerekmektedir. Bu bakımdan, yaratıldığı ortam ve şartlar üzerinde etkili olan her türlü değişkenin tesirine göre farklı biçimlerde gerçekleşen sembolleşme süreçleri bağlamında ortaya çıkan sembollerin çözümlenmesinde; konunun kapsamına, içeriğine, odağına göre başta antropoloji, dilbilim, edebiyat incelemesi ve çözümlemesi, felsefe,

folklor, mitoloji, sosyoloji, psikoloji, tarih ve teoloji olmak üzere çeşitli disiplinlerin kuram ve görüşlerinden yararlanmak kaçınılmaz olmaktadır.

Erken dönemlerde temel insan davranışları ve birincil sözlü kültür ortamındaki eylem, söylem ve anlatı kalıpları içinde biçimlenen simge ve sembollerin zamanla ikincil sözlü kültür ortamında önce yazı ve çizim aracılığıyla yeni dönemlere-kuşaklara iletmeye çalışılırken sonraki çağlarda gelişen ve ön plana çıkan her yeni iletişim ortamı, tür, süreç ve teknolojilerinin kullanılması suretiyle aktarımlarının bunlar aracılığıyla sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda örneğin, en eski dönemlerde mitoloji kökenli olup sembol niteliği kazanmış bir unsurun günümüzde türlü yeni medya ve elektronik kültür ortamlarında yeniden biçimlendirilerek veya yeni anlam ve çağrışımlar yüklenerek karşımıza farklı biçimlerde tekrar çıkabildiğine tanık olunabilmektedir. Kültürel sembollere dönüşebilen sayıların, şekillerin, canlı ve cansız, fiziki ve fizik ötesi varlıkların kültürler ve toplumlar için taşıdığı değerler, yüklendiği anlamlar, geçmişten geleceğe çeşitli tür, alan ve süreçlerde belirginleşerek kullanımları ve aktarımları bu şekilde geçmişten günümüze süregelmektedir. Söz konusu simge ve semboller içinde bitki ve hayvanların da önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Bu çalışmada; Azerbaycan Türk kültüründe, tarihinde, sanatında, edebiyatında ve folklorunda zengin yansımalara sahip olan Xarıbülbül çiçeği, kültürel sembolizm bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle Türk dünyasında işgal edilmiş topraklar ve bağımsızlık algısı çerçevesinde “Karabağ Meselesi” üzerinde kısaca durulmuştur. Ardından, Xarıbülbül’ün Azerbaycan Türk tarihinde, kültüründe, sanatında ve folklorundaki yeri ana hatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın devamında Xarıbülbül’ün geçmişte var olan, tarihî ve kültürel temellerinin canlandırılarak, özellikle Karabağ meselesi ve Vatan Muharebesi bağlamında nasıl millî ve kültürel bir sembole dönüştüğü konusu, çeşitli alt başlıklar altında incelenmiştir.

Sosyal, Siyasi ve Kültürel Gelişmeler Bağlamında Karabağ’ın Türk Dünyasının İşgal Edilmiş Topraklarını Temsili, Bağımsızlık Algısı Odağında Millî ve Kültürel Sembolizm

Karabağ’ın Ermeniler tarafından işgal edilmesinden sonra Xarıbülbül’ün Türk halk kültüründe ayrı bir önem kazanmaya başlayarak zihinlerde daha derin bir surette yer edinmeye başladığı görülmektedir. Bu bakımdan konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle sosyal, siyasi ve kültürel gelişmeler bağlamında Karabağ’ın Türk dünyasının işgal edilmiş topraklarını temsiline, bu bakımdan Karabağ savaşlarının tarihlendirilmesine ve olayların umumi seyrine ana hatlarıyla değinmek yerinde olacaktır.

Kafkasya’nın güneyinde Ermenilerle Türkler arasında ideolojik ve millî bir zeminde başlayan çatışmaların tarihi temeli, bölgenin Çarlık idaresindeki Rusya’nın işgali altında bulunduğu 1905 yılına uzanmaktadır.

Bu tarihi takip eden dönemdeki gelişmeler aynı zamanda Karabağ'daki çatışmaların da başlamasına temel oluşturmuştur. Bu bakımdan Karabağ odağındaki çatışmalar, 1917'de gerçekleşen devrimin ardından Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız devletlerinin kurulmasıyla, 1918 yılında başlamıştır. 1920 yılına kadar devam eden çatışmalar Azerbaycan Türk ordusunun zaferi ile neticelenmiş ve Azerbaycan Türk tarihinde ilk defa Karabağ'ın merkezi Hankenti'nde Azerbaycan millî ordusunun geçit töreni düzenlenmiştir. Karabağ'da ikinci savaş ise Ermenistan'ın, Gafan ve Mehri bölgelerindeki SSCB arazilerinde kalan son Türk ailelerini kendi topraklarından zorla çıkarmasının ardından, 1987 yılında başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Sovyet rejimine karşı bağımsızlık mücadelesinin de başladığı, Ermenilerin Karabağ'a yönelik iddialarının yeniden gündeme geldiği ve bölgenin Ermenistan'la birleştirilmesi düşüncesinin Ermeniler tarafından bir talep olarak Moskova'ya sunulduğu bir dönemdir. Bütün bu tarihî gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, II. Karabağ Savaşı'nın başlangıcını 1992 yılına değil -1987'den başlayan olaylar ve 1990'a kadar gerçekleşen olaylar da gözetilerek- 1987 yılına tarihlendirilmesi yerinde olacaktır (Alizade, 2021; Alizade, 2022:131-132).

Bununla birlikte, 27 Şubat 1988 yılında, savaşa temel oluşturmak ve Azerbaycan tarafını suçlu göstermek amacıyla Sumgayıt şehrinde yaşayan Ermenilere, bizzat Ermeni güçleri tarafından şiddet uygulanmış, olaylar sırasında can kayıpları da yaşanmış (Hüseynli vd., 2012), bu olayların bizzat Ermeni güçleri tarafından gerçekleştirildiği, döneme ait belgelerle de ispat edilmiştir (İsmayılov, 2010). Buradaki asıl maksat, Azerbaycan'da yaşayan Ermenileri sözde "Ermeni Soykırımı kurbanları" olarak göstermek ve böylece Türklerle Ermenilerin bir arada yaşamalarının mümkün olmadığını ispat etmeye çalışmaktır (Tuncerli, 2019). Sonuç olarak ise 1997 yılında silahlı çatışmaya dönüşen anlaşmazlıkları takiben ateşkesin yapıldığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar Ermenistan, 18 Şubat 1992'de Hocavend'i, 25 Şubat 1992'de Hocalı'yı, 26 Şubat 1992'de Şuşa'yı, 18 Mayıs 1992'de Laçın'ı, 4 Nisan 1993'de Kelbecer'i, 23 Temmuz 1993'te Ağdam'ı, 24 Ağustos 1993'te Fuzuli'yi, 27 Ekim 1993'te Zengilan'ı, 26 Ağustos 1993'te Cebrayıl'ı, 31 Ağustos 1993'te Kubatlı'yı, toplamda ise Karabağ'ın tamamını kapsamak üzere Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sini işgal etmiştir (URL-1).

Başta Doğu Türkistan, Ahıska ve Kırım Türkleri olmak üzere tarih boyunca Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde Türk topluluklarına ve topraklarına yönelik farklı milletler ve devletler tarafından başlatılan işgal süreçleri ve bu kapsamda yaşatılan mezalimler, zorunlu göçler ve asimilasyon politikaları, siyasi alandaki gelişmelerle birlikte kültürün, sanatın, folklorun ve edebiyatın farklı alanlarında da türlü biçimlerle yansımıştır. Bu kapsamda Karabağ folkloru ve Karabağ'ın işgaline dönük çok sayıda imge, ifade ve söylemin başta Azerbaycan folkloru ve edebiyatı olmak üzere Türk dünyasının çeşitli folklor ve edebiyat ürünlerinde oldukça geniş bir biçimde ele alındığı (Karaman, 2011; Aliyeva, 2012; Tan, 2015;

Azgerzade, 2017; Guliyeva ve Gulusoy, 2018; Onuş, 2018; Turan, 2019; Necefova, 2020; Alışova, 2021; Bağırov vd., 2021) ve özellikle Karabağ söz konusu olduğunda Xarıbülbül'n de sıklıkla karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarının ve devletlerinin bağımsızlığının en bilindik sembollerinden biri olan Karabağ'ın; Türk dünyası kültürünün, sanatının, folklorunun ve edebiyatının türlü sahalarna zengin yansımalarının bulunduğu dikkati çekmektedir. Karabağ bu anlamda yalnızca Azerbaycan Türklerini ilgilendiren bir konu olarak kalmamış, başta Türkiye olmak üzere Türk dünyasının türlü topluluk ve devletleri için de millî, tarihî ve kültürel bir hassasiyet olarak ön plana çıkmıştır.

Azerbaycan'ın farklı bölgelerinden çok sayıda unsurun, taşıdığı özelliklere bağlı olarak çeşitli seviyelerde sembolleşme süreci yaşamış olduğu görülmektedir. "Karabağ atları" ve "şuşa bülbülleri" bunlardan bazılarıdır. Yine karanfilin, Azerbaycan'ın 1990'lardaki bağımsızlığı sürecinin henüz başında yaşanan, "Kanlı Ocak" (20 Yanvar) adıyla anılan elim hadiselere bağlı olarak farklı bir sembolleşme sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Azerbaycan Türklerinin Sovyet rejimine karşı bütün güveninin sarsıldığı bu süreçte, esasen o döneme kadar sevgililerin birbirlerine muhabbetlerini göstermede bir araç olarak kullanılan karanfil çiçeğinin şehitleri temsil etmek üzere sokaklara saçıldığı ve bu bakımdan millî bir sembol olarak ilginç bir dönüşüm geçirdiği gözlemlenmektedir (Görsel-1, 2, 3). Azerbaycan'da 20 Ocak 1990'da Sovyet ordusunun Bak'de kadın, erkek, yaşlı veya ocuk ayırt etmeksizin gerçekleştirdiği katliamda hayatını kaybedenleri anmanın sembolüne dönüşen karanfiller artık bu amaç dışında hiçbir işlevle kullanılmamaya başlanmıştır. Bu durum, nesnelerin sembolleşme sürecinin sosyolojik ve kültürel zeminde gerçekleşen dönüşümüne yönelik dikkat çekici bir örnektir.

Bundan iki yıl sonra, 1992'de Karabağ'ın Ermenilerce işgali sürecinde karanfil için gerçekleşen durum Vatan Muharebesi sürecinin öncesi, sırası ve sonrasında, bu sefer Xarıbülbül için söz konusu olmuştur. Bu açıdan Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve işgal edilen topraklarını geri alması sürecinde yeniden sembolleşme eğilimi gösteren olgulardan birinin de Xarıbülbül olduğu görülmektedir. Bu bakımdan "Xarıbülbül" ifadesi Azerbaycan kültüründe, sanatında, edebiyatında, folklorunda -özellikle son yıllarda- her ne bağlamda kullanılırsa kullanılsın, onunla Karabağ'a, işgale ve işgalden kurtuluşa, özgürlük ve bağımsızlık isteğine vurgu yapıldığı ortak bir kabul olarak belirmektedir. Bu kültürel sembolleşme Karabağ'ın geri alınması bağlamında Vatan Muharebesi süresince ve sonrasında çok hızlı ve yaygın biçimde gerçekleşmiş olmakla birlikte, 1987 sonrasında, özellikle 2020'deki gelişmelere bağlı olarak ve birden gerçekleşen bir dönüşüm şeklinde olmamıştır. Xarıbülbül'n sembolleşmesi -birazdan ele alınacağı gibi- esasen tarihî ve kültürel anlamda asırlardır beslenen ve büyütülen bir sembolleşme sürecinde dikkat çeken; olayların, olguların, duyguların farklı zaman ve

zeminlerde, bağlamlarda fakat benzer şeyleri hisseden bireyler tarafından bütünleştirilerek nesneleştirilmesindeki devamlılığa karşılık gelmektedir. Bu bakımdan çalışmanın devamında öncelikle Xarıbülbül çiçeğinin fiziki özellikleri ile Azerbaycan tarihinde, kültüründe, sanatında ve folklorundaki genel görünümünün, ardından ise onun geçmişten günümüze sembolleşme sürecini belirleyen başlıca etkenlerin değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Xarıbülbül Çiçeğinin Fiziki Yapısı ve Temel Özellikleri; Azerbaycan Dili, Sanatı ve Folklorundaki Genel Görünümleri

Bilimsel adı *Ophrys caucasica* olup Azerbaycan Türkçesindeki adı *Qafqaz qaş sahlabi* olan Xarıbülbül, Kafkasya'nın nadir endemik, nesli tehlike altında olan türlerinden biridir. Orkidegiller ailesinden olan Xarıbülbül, *Ophrys apifera* (Arı qaş sahlabi) ve *Ophrys oestriфера* (Atmilçak qaş sahlabi) ile tür özellikleri ve fiziki görünümü bakımından benzerlik taşımakta olduğu görülmekte (*Azerbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı*, 2013: 118-123; Görsel-4), bu nedenle türlerin zaman zaman birbirleriyle karıştırılabildikleri bilinmektedir. Çok yapraklı ve çiçekli bir bitki türü olan Xarıbülbül fiziki görünümü itibarıyla rengarenk çiçek yapraklarının ortasında, yine çiçek yapraklarından oluşan kanatlarıyla ve dikenli kollarıyla doğrudan bülbül gövdesini anımsatan bir nitelik taşımaktadır (Görsel 5, 6, 7, 8, 9).

Gövdesi 12-35 cm çapında olup yaprakları gövdenin alt kısmında toplanan, kökündeki mevcut çok sayıda ortakyazar (parazit) mantarlar nedeniyle yalnızca belirli bölgelerde yetişebilen Xarıbülbül'ün Azerbaycan'da halk arasında ise yalnızca Şuşa'da ve özellikle bu bölgede ter alan Cıdır Düzü ile Kızıl Kaya arazilerinde yetiştiğine, dünyanın başka hiçbir yerinde yetişmediğine inanılmaktadır. Her ne kadar yalnızca Şuşa'da yetiştiği kabul edilip toplum tarafından buna yönelik köklü inanç, kabul ve anlatılar bulunsada benzer türdeki çiçeklerden en az onunun Xarıbülbülle yakın tür ilişkisi içinde bulunduğu, ayrıca türün yalnızca Şuşa'da değil başta Azerbaycan'ın Samur-Deveci, Kür-Araz, Hazarsahili ovaları, Abşeron ve Küçük Kafkas'ın güney bölgeleri olmak üzere Kafkasya'nın diğer bölgelerinde, yine yer yer Yunanistan'da, Türkiye'de, Kırım'da ve diğer bazı bölgelerde de yetiştiğine yönelik tespitler bulunmaktadır (Mursal ve Pirverdi, 2019: 206-217; Allahyarov, 2022: 2; URL-2; URL-3). Bazı bitkilerin ancak doğal faktörlerin en uygun ve uyum içinde eşleşmesi sonucunda, ekosistemin bir parçası olarak yalnızca bazı bölgelerde yetişebildiği bilinmektedir. Ancak, Xarıbülbül'ün, endemik yapısı ve türün yok olma tehlikesi, halk anlatıları ve halk şiiri içindeki yansımaları başta olmak üzere Azerbaycan tarihinde, kültüründe, sanatında ve folklorunda edinmiş olduğu özel yerin hep birlikte, Karabağ Mücadelesi ve Vatan Muharebesi süreçleriyle de bütünleştirilerek millî ve kültürel çerçevedeki sembolleşmesi sürecini canlandırarak yeniden biçimlendirdiği anlaşılmaktadır.

Xar ve *bülbül* sözcüklerinin bir araya gelmesiyle biçimlenen bu tamlamanın nasıl oluşturulduğu veya ne anlama geldiği hakkında çeşitli kabuller söz konusudur. Buna göre çiçeğin şeklinin arıya veya kuşa (*bülbül*) benzemesi nedeniyle böyle anıldığı kabulü yaygın olmakla birlikte çiçeğin ilk olarak nasıl yaratıldığına yönelik etiyolojik anlatılar da dikkati çekmektedir. Gül, *bülbül* ve dikenin nasıl bir araya gelerek *Xarıbülbül* çiçeğini oluşturduğuna yönelik Azerbaycan folklorunda ve edebiyatında çok sayıda anlatı bulunmakla birlikte bunlarda daha çok gül-*bülbül* ve rakip ilişkisinin ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Bu ilişkilendirme biçimlerinin büyük ölçüde klasik anlatılardakini çağrıştırmakla birlikte birtakım farklı kabullerin de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre bir güle âşık olan *bülbül*ün, bu çiçekten nektar almak isteyen bir arıya, gülü korumak için göğsüyle siper olurken, arı tarafından sokulmasına rağmen ölmeyip sevgi ve cesaretinin sonucunda onu sokmak isteyen arıyla birlikte başka bir çiçeğe dönüştüğüne yönelik inanç ve anlatıların varlığı dikkati çekmektedir (Amanaliyeva, 2021: 109-111). Azerbaycan kültürüne daha başka yansımaları da görülen *Xarıbülbül*'ün etimolojik olarak "dikenli gül" ya da "arılı-*bülbüllü* gül" değil de rengarenk yapısı nedeniyle esasen *xara* "kalın ipek parçası" kökünden gelip ahenk bakımından *xarı* şeklinde söylendiğine yönelik birtakım görüşler de söz konusudur (Allahyarov, 2022: 2).

Sözcüğün kökenine yönelik inanç, kabul ve etimolojik değerlendirmeler farklı olmakla birlikte bu çiçeğe yakından bakıldığında üç farklı yöne yayılan, üç yaprağın ikisinin kanat, üçüncüsünün ise gagalı bir kuş başı şeklinde, az rastlanan, dikkat çekici bir görünüme sahip olduğu görülmektedir (Görsel 5, 6, 7, 8, 9). Fiziki görünümü itibarıyla gül, *bülbül* ve diken unsurlarını bünyesinde bir arada bulunduran *Xarıbülbül*'ün Azerbaycan Türk tarihinde, kültüründe, sanatında ve folklorunda kendine özel bir yer edindiğini gösteren çok sayıda örnek vardır. Eserlerinde Azerbaycan kültürünü ve tarihini çok yönlü bir biçimde işleyen büyük Türk şairi Bahtiyar Vahapzade'nin, vatan ve bağımsızlık şiirleri içinde *Xarıbülbül*'ü tam anlamıyla bir bağımsızlık sembolü olarak kullandığı, Azerbaycan'ın işgalini "baykuş", "boz karga", "cellat", "diken", "elikanlılar" unsurları üzerinden, işgalden kurtuluşu ise *Xarıbülbül* aracılığıyla sembolize ederek işlediği görülmektedir (Gündoğdu, 2009; Məmmədov, 2010; Karakuş, 2018: 143-144, 154).

Xarıbülbül'ün zengin Azerbaycan folkloruna, çağdaş edebiyatına çok sayıda yansımaları bulunmaktadır. Halk inançlarında bu bitkiye atfedilen kutsallığın ve ayrıcalığın, onun aynı zamanda sağlık gibi farklı alanlarda da kullanılmasına yol açtığı, halk tababetinde pek çok hastalığın sağaltılması için *Xarıbülbül*'den istifade edildiği görülmektedir (Abdullayev vd., 2009: 13). Halk oyunlarına da yansımış bir "*Xarıbülbül Rəqsi*" mevcut olup zengin Azerbaycan musiki kültüründe müstakil bir *Xarıbülbül* makamı da bulunmaktadır. Kacar Türk Devleti ile Karabağ Hanlığı arasındaki mücadelelerin işlendiği, Samet Vurgun'un "*Vagif*" dramı da yine

Xarıbülbül'le ilişkili, meşhur sanat eserlerindedir. Azerbaycan'da günümüzde de geleneksel tıp uygulamalarında kullanılan çiçeğin figürü, Azerbaycan'ın 20 manatlık para biriminin ön yüzüne de işlenmiş (Görsel-10), ayrıca pullarda da görsel olarak kullanılmıştır (Görsel-11).

Pek çok efsaneye ve halk anlatısına konu olan Xarıbülbül'ün özellikle Karabağ ile bütünleştirilerek vatan sevgisi ve hasretini ön plana çıkartan çok sayıda inanç, anlatı ve sözlü kültür ürünlerinde, özellikle de bayatılarda belirginleştiği görülmektedir (Aliyeva, 2012: 81). Bütün bunlarla birlikte, Azerbaycan Türk halk kültüründe, inançlarında, sanatında ve edebiyatında Xarıbülbül'ün tuttuğu bu kapsamlı ve özel yerin temellendirildiği asıl kaynağın, Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın kızı ve aynı zamanda bir şaire olan Ağabegüm Ağa (Görsel-12) ile ilgili Azerbaycan folklorunda yaşayan inanç ve anlatıların belirleyici bir konumda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan çalışmanın devamında, Ağabegüm Ağa'nın kimliği ve onunla ilişkilendirilen Xarıbülbül inanç ve anlatıları üzerinde durulmuştur.

“Vatan Bağı Al-Elvandır, Yok İçinde Xarıbülbül”: Azerbaycan Tarihinde ve Millî Kültüründe Xarıbülbül Sembolizminin Başlangıcı Olarak Ağabegüm Ağa

Xarıbülbül'ün Azerbaycan sanatı, folklor ve edebiyatı için taşıdığı öneme yönelik en eski bulgular, Hanlıklar Dönemine ait veriler üzerinden değerlendirilebilmektedir. 1780'lerden itibaren bölgenin güçlü yöneticilerinden biri olan, Karabağ ve çevresinde de hüküm süren İbrahim Halil Han döneminde Karabağ Hanlığı büyük gelişmeler göstermiş, o dönemki adı Penahabad olan Şuşa bu dönemde hızla bir ilim ve sanat merkezine dönüşmeye başlamıştır. Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın kızı olan Ağabegüm/Ağabeyim (Ağabacı) Ağa Cevanşir, 1780 yılında Karabağ' bağlı Şuşa kentinde doğup 1832 yılında Tahran'da ölmüştür. “Ağabacı” mahlaslı Ağabegüm Ağa Cavanşir, Azerbaycan edebiyatında kadın sanatkârlar arasında ilk gurbet şairi olarak bilinmektedir. Edebî kimliği üzerinde Molla Penah Vakıf'ın etkisi olduğu görülen, Azerbaycan Türkçesiyle ve Farsça şiirler yazdığı kaydedilen Ağabegüm Ağa'nın *Azerbaycan Kadın Şairler Antolojisi*nde toplam 6 beyitine ve bir dördlüğüne yer verilmiştir (Caferova, 2005: 28-29, 61-62). Ağabegüm Ağabacı'nın genelde Azerbaycan tarihi, kültürü, folkloru ve edebiyatındaki özeldense Xarıbülbül'ün sembolleşme sürecindeki yerini anlayabilmek için öncelikle onun efsanelerle bütünleşerek edebî kimliğinin de önüne geçen tarihî olaylar ve süreçler içindeki yaşamına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Kacar Türk Devletinin kurucusu Ağa Mehmed Şah Kacar 1797 yılında, henüz hâkimiyeti altına almış olduğu Karabağ'ın Şuşa şehrinde bir suikastla öldürülür. Karabağ Hanlığı ile İran arasındaki sorunların derinleşmesine yol açan bu olayı takiben tahta, Baba Han Feth/Fatih Ali (Fetheli) Şah (1771-1834) geçer. Karabağ hükümdarı İbrahim Halil Han (1732-1806), İran ile ilişkileri düzeltmek için elinden geleni yapsa da Fetheli

Şah, Karabağ Han'ına hediyelerle birlikte "Her iki tarafın hatırcemliği için aziz ve muhterem kızınız Ağabegüm Ağa'yı bizim haremhâneye layık bilmelisiniz" ifadelerini içeren bir mektup gönderir. Fetheli Şah, Ağabegüm ile birlikte İbrahim Halil Han'ın oğlu Ebulfet Ağa'nın da sarayına gönderilmesini talep etmiştir ki İbrahim Halil Han'ın iki çocuğunun birden İran sarayına istenmesi, esasen bir "rehin talebi" şeklinde, İran ile Karabağ arasında söz konusu edilecek diplomatik sözleşmelerin itibarını sağlayacak bir teminat olarak değerlendirilmektedir. Mukavele şartlarının bozulması durumunda ise rehinenin katledileceğine şüphe yoktur.

İbrahim Halil Han, Karabağ'ı korumak adına gereken diplomatik ilişkileri sürdürmeye devam eder ve neticede "diplomasi kurbanı" Ağabegüm Ağabacı, ömrünün sonuna dek gurbet, başka bir deyimle rehine hayatı yaşamayı milleti için kabul etmiş olur. Ağabegüm, 1798 yılının Mart ayında Fetheli Şah'ın taç giyme törenine katılmak üzere 200 atlı ve çok sayıda görevli eşliğinde Şuşa'dan Tahran'a yolcu edilir. Tahran'a ulaştığında Fetheli Şah ile nikâhı kıyılır ve böylece harem hayatı başlar (Barmanbay, 2020: 29-31). Sanatı kadar, efsane temelli anlatılarla bütünleşen tarihî kişiliği ile de dikkat çeken Ağabegüm Ağa'nın Karabağ Hanı'nın kızı olarak İran şahına baş harem olarak gidişi gönüllü bir gidiş değildir çünkü Ağabegüm hem Karabağ'ı çok sevdiği hem de buradaki -amcasının oğlu olduğu rivayet edilen- birine âşık olduğu için Karabağ'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Tarihî kayıtlar bakımından daha fazla araştırmaya konu olması gerekmele birlikte Ağabegüm hakkında anlatılanlarla ilişkilendirilen ve bunları doğrulayan tarihî kayıtlar da mevcuttur (Caferova, 2016; Ganiyeva, 2022). Hakkında daha çok rivayetlere ve sınırlı tarihî bilgiye dayalı değerlendirmeler bulunan Ağabegüm, Türk dünyasının ve Azerbaycan'ın hassas ve güncel problemi olarak Karabağ Meselesi kapsamında özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, kendisine atfedilen "Vatan Bağı Al-elvandır" şiiriyle adından sıkça söz ettirmeye başlamıştır. Kendisine atfedilen bu manzum eseri, Xaribülbül'ün Karabağ'ın ve Karabağ'a kavuşma hayalinin sembolüne dönüşmesi sürecinde son derece etkili olmuştur. Zorla vatanından ayrılıp ölene kadar gurbet hayatı yaşamasına rağmen vatan ile bağlarını hiç koparmayan Ağabegüm ile Karabağ ve Xaribülbül arasında çok güçlü bir ilişki böylece kurulmuş; Ağabegüm ve Xaribülbül bütünleşerek, vatani işgal altında kalan Azerbaycan Türklerinin de duygularını aktardıkları millî ve kültürel bir sembole dönüşmüştür.

Bu durum, Ağabegüm ile bütünleştirilen çeşitli anlatımlarla ilişkilendirilerek Azerbaycan Türk halk kültüründe, sanatında, inançlarında ve edebiyatında kökleşip yaygın bir yer edinmiştir. Burada, bazı tarihî kaynaklarla ve bilgilerle de bütünleştiği görülen bu anlatımlardan birkaç tanesi üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Bunlardan ilkinde göre, Fetheli Şah'ın haremdekiler, Şah'ın zengin salonundan istediği elbiseyi

seçerek huzura gelme hakkına sahiptir. Fetheli Şah ile nikâhlandığı günün gecesinde Ağabegüm, Şah'ı, hayatta olmayan annesinin kıyafetlerini giymiş biçimde (başka bir rivayete göre saray erkanının kıskançlık nedeniyle, şah ona yaklaşmasın diye giydirdikleri kıyafetle, bir diğer rivayete göre ise Kur'an'ın sayfalarından yapılmış bir libas içinde) karşılar. Bu durumdan etkilenen Şah, yeni evlendiği karısını, annesinin kıyafetleri (veya Kur'an sayfalarından bir libas) içinde görünce bu durumdan çok etkilenmiş ve hayatının sonuna kadar onunla karı-koca ilişkisi yaşamamış, ancak onu hareminden de çıkarmamıştır. Hatta Ağabegüm'ün zekâsı karşısında -ya da yaşadığı olaydan etkilenip annesiyle ilişkilendirerek- ona daha fazla saygı duymaya başlamıştır. Güzelliğiyle ve zekâsıyla her geçen gün Şah'ın sevgi ve saygısını daha fazla kazanan Ağabegüm'e karşı bir yandan da Tahran sarayındaki kıskançlıklar artmış, Fetheli Şah nezdinde Ağabegüm türlü söylemlerle kıymetsizleştirilmeye çalışılmıştır (Barmanbay, 2020: 31-40).

Bu doğrultuda saraydakiler, Ağabegüm'e atfedilen; *Ben aşığım kara bağ/Kara salkım, kara bağ/Tahran cennete dönse (gülistan olsa) /Yaddan çıkmaz Karabağ* (Caferova, 2005: 8; Aliyeva, 2012: 83) şirini şahit göstererek kendisinin "Tahran'da oturup Tahran'ı sevmediğini, beğenmediğini, aşağıladığını" belirterek Fetheli Şah'ı kışkırtırlar. Bu durum karşısında Şah, Ağabegüm'ü huzura çağırarak herkesin içinde bu dizeler için açıklama ister. Ağabegüm ise kıvrak zekâsıyla; "*ben öyle demedim Şah'im, sana yanlış aktarmışlar, ben; 'Ben aşığım Karabağ/Şeki, Şirvan, Karabağ/Tahran cennete dönüyor/Yaddan çıkıyor Karabağ', dedim*" diyerek bir kez daha Şah'ı etkilemeyi başarır. Fetheli Şah bu söylemden çok hoşlanmakla birlikte aynı zamanda Ağabegüm'ün gözlerinde zaten hep gördüğü hüznü biraz da olsa giderebilmek için ona, "Karabağ'a dönmekten başka her ne isterse yapacağını" söyler. Ağabegüm, Fetheli Şah'tan, Karabağ'dan çeyiz olarak getirdiği değerli eşya ve taşları satarak kendine, yalnızca kendi isteklerine göre düzenlenecek bir bahçe yaptırmasını sağlaması isteğini bildirir ve Şah, bu isteği kabul eder. Bazı anlatılarda ise Şah'ın bu bahçeyi, Ağabegüm'ün talebi olmaksızın, kendisinin yaptırmak istediği aktarılmaktadır.

Her ayrıntısıyla planlanan bahçenin inşası için Karabağ'dan bağbanlar getirilir. Şuşa'da yetişen her türlü ot, çiçek, çalı ve ağaç, Şuşa toprağı ve malzemeler de yine Karabağ'dan kervanlarla taşınıp Tahran'a getirilerek görünümüyle, her yönüyle Şuşa'yı hatırlatacak söz konusu bahçenin hazırlığında kullanılmış, bahçe hızla yeşertilmeye başlanmıştır. Ağabegüm'ün isteğiyle, "Vatan Bağı" adı verilen bahçe sonunda hazır hale gelmiş ve haber verilerek çağrılan Ağabegüm bahçede dolaşmaya başlamış; Şuşa'dan gelen her bir çiçeği, ağacı, çalıyı gördükçe, kendisini adeta Şuşa'nın dağlarında, vadilerinde hisedip oranın havasını, kokusunu alarak gezdikçe, huzur ve mutluluk duymuştur. Ancak, bahçede, Şuşa dağlarının en güzel çiçeği olan Xarıbülbül'ü göremeyince, bahçıvanları çağırıp bu durumu bildirmiş, bahçıvanlar daha fazla çalışıp her şeyi deneseler de Şuşa'dan getirilen Xarıbülbülleri bir türlü Tahran'daki Vatan Bağı'nda yetiştirmeyi

yine başaramamışlardır. Bahçeyi tekrar dolaşan Ağabegüm bunun üzerine, kendisine atfedilen meşhur; *Vətən bağı al-əlvandır (Vatan bağı al-əlvandır) /Yox içində Xarıbülbül (İçinde Xarıbülbül yok) / Nədən hər yerin əlvandır (Neden her yerin əlvandır)/Köksün altı, sarı bülbül (Göğsünün altı sarıdır, bülbül)* şiirini söyler. Xarıbü'lün, Karabağ'dan başka hiçbir yerde yetişmediğine yönelik halk inançları ve anlatıları zengin Karabağ folkloruna da yansımış, Ağabegüm ile yaşanan ya da yaşadığına inanılan bu hadiselerin anlatılara ve bayatılara dönüşmesiyle de tarih ve folklor ilişkileri bağlamında Xarıbülbül'ün Azerbaycan sözlü edebiyatında, folklorunda ve inançlarındaki yeri köklü bir hâl almıştır (Ganiyeva, 2022: 56-58; URL-2; URL-3).

Her ne yapılırsa yapılsın Ağabegüm'ün Karabağ'a olan özleminin, vatan hasretinin dinmeyeceğini Xarıbülbül üzerinden sembolleştirerek tarif eden bu anlatı ve manzumeler, Karabağ, bağımsızlık, vatan hasreti, işgal, özlem ve Xarıbülbül ile Ağabegüm arasında bir bütünleştirmeyi doğurmuş, bu durum halk inançlarına, anlatılarına ve şiirlerine de yansımıştır. Böylece Ağabegüm'ün vatan hasretiyle dolu yaşantısı halk anlatılarında, edebî ve folklorik yaratmalarda çeşitli motiflerle, eş-benzer metinler şeklinde çokça işlenmiştir. Tüm bu anlatılara yaratıcı bir şair, güzel bir genç, zekâ dolu bir insan olarak yansıyan Ağabegümle ilgili inanç ve anlatıların, Xarıbülbül ve onun köklü bir sembole dönüşmesinin temelindeki inanç ve anlatılara da kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan Ağabegüm'ün "Vatan Bağı" adlı şiirinin son iki dizesi ile "Sarı Bülbül" adlı meşhur Azerbaycan mahnısının son iki dizesinin bütünleşerek birbirine karıştığı ancak bayatının tarihinin 18-19. yüzyıllardan çok daha eskilere dayanma olasılığı nedeniyle Ağabegüm Ağa'nın, türkünün başında ve sonunda geçen ikişer mısrayı şiirine ilk beyit olarak seçme ihtimalinin daha güçlü olduğu kabul edilmektedir (Barmanbay, 2020: 39-40). Gerçekten Ağabegüm tarafından söylenmiş olduğu bilinsin ya da bilinmesin, tarihî kaynaklara dayansın ya da dayanmasın, Azerbaycan sözlü kültürü içinde çok özel bir yere sahip olan bayatının, Xarıbülbül efsanesi ile bütünleştirilmesi üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Söz konusu bayatının gerçekten Ağabegüm'e ait olup olmadığı, gerçek mi yoksa "şehir efsanesi" mi olduğu konusu, sözlü kültürün dinamikleri bakımından ne kadar tartışılsa da sonuçlandırılmayacak niteliklere sahiptir. Çünkü Ağabegüm ile ilgili kesin-tarihî bilgilerden daha çok sözlü tarih-folklor ilişkisi bağlamındaki inanç ve anlatıların ön plana çıkmakta olduğu görülmektedir. Toplum bu anlatıları, tarihî bir gerçeklik olarak kabul ederek Xarıbülbülle ilgili inanç ve kabulleri bu şekilde yaratmıştır.

Bilindiği gibi halk kültüründe, inançlarında, folklorda, bir şeyin "gerçekten" öyle olup olmadığı değil, toplumun, "halkın", neyi-nasıl doğru görüp görmediği, neye inandığı, neyi doğru kabul ettiği, neyin-nasıl olup olmadığına nasıl inandığı, neyi gerçek kabul ettiği, kısacası "halkın gerçeği"

esastır. Ağabegüm Ağa, tarihî şahsiyeti ve Klasik edebiyat şairesi olmanın yanında, Azerbaycan sözlü kültüründe, folklorunda, inançlarında kendine has bir yere sahip olmuş, onunla ilgili anlatılanlarla sözlü kültür ürünleri, mahnılar, nağmeler birbirine karışarak Xarıbülbül odağında özel bir kültür, folklor ve edebiyat estetiğini ortaya çıkarmıştır. Vatan sevgisinin ve de özleminin oldukça lirik bir şekilde dile getirildiği bayatıdaki “Tahran gülistan olsa” vurgusu ve Ağabegüm’ün tarihî olarak ilişkileri iyileştirmek için Şahla evlendirildiğine yönelik bilgi ve bulgular, Xarıbülbül ile bu tarihî kişilik ve olayların bütünleştirilmesine yol açmıştır. Sözlü kültürde asırlardır icra edilen bu bayatı ile tarihî kişilik ve olaylar arasında kurulan bağlantılar, efsaneleşme sürecine girmiştir. Bu bakımdan Xarıbülbül’ün esasen Karabağ’ın 1990 sonrasındaki işgalinden ve 2020’deki kurtuluşundan asırlar önce bir kültürel sembole dönüşüm süreci zaten başlamıştır, demek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak Ağabegüm ile ilgili sözlü kültürdeki anlatıların zengin Azerbaycan sanatı ve musikisi ile birleşerek asırlar boyunca süren bir sembolleşme sürecinin temelinde yer alan ya da aldığı düşünülen bu tarihî hadise ile Xarıbülbül arasında çok güçlü bir imgelem, simge ve sembol bütünlüğü oluşturulmuştur. Halk inançlarında ve anlatılarında Ağabegüm ile bütünleştirilen “Vatan Bağı” ile Xarıbülbül ilişkisi ve anlatıları Vatan Muharebesi sürecinde tekrar güçlü bir şekilde, bu sefer Vatan Muharebesi şehitleriyle bütünleştirilerek yeniden anlatılmaya başlanmıştır. Çalışmanın devamında ise bu temellerden ve köklerden beslenen Xarıbülbül ile ilgili inanç, anlatı ve şiirlerin, Vatan Muharebesi bağlamındaki sembolleşme sürecine etkisi ele alınmıştır.

Karabağ’ın İşgali ve Vatan Muharebesi Çerçevesinde Xarıbülbül’ün Millî ve Kültürel Sembolizm Bağlamında Yeniden Canlanması

Kafkasya’nın önemli güçleri arasında yer alan Azerbaycan’ın başlıca sorunlarından biri olarak Karabağ’ın işgal edilmesi meselesi, 1990 sonrası gerçekleşen ve otuz yıl süren işgal yıllarını takiben 27 Eylül 2020’de başlayan Vatan Muharebesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. 44 gün süren ve 2900’den fazla Azerbaycan Türk’ünün şehit olduğu bu süreç Azerbaycan Türkleri tarafından aynı zamanda Xarıbülbül ile bütünleştirilmiştir. Azerbaycan ordusu 4 Ekim’de Cebrail’i, 17 Ekim’de Fuzuli’yi, 20 Ekim’de Zengilan’ı, 25 Ekim’de Kubadlı’yı, 8 Kasım’da Şuşa’yı, Mincivan’ı, Ağband’ı ve toplamda 300’den fazla yerleşim yerini işgalden kurtarmış (Amanaliyeva, 2021: 99-106), tüm bu gelişmeler sırasında Xarıbülbül belirgin bir sembolleşme süreci yaşamıştır.

Karabağ topraklarının işgalden kurtarılışı sırasında yaşananlarla özellikle şehit düşenler ve Xarıbülbül arasında kurulan ilişkilerde çok sayıda örnek ve değişken bulunmakla birlikte bunlar arasında bazılarının belirgin biçimde ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin, Vatan Muharebesi’nden 10

yıl kadar önce gerçekleşmiş olsa da 2010 yılında, bir kilometrelik mayınlı araziye geçerek Ermenistan askerlerinin bulunduğu karakola tek başına baskın düzenlemek suretiyle çok sayıda Ermeni asker ve subayını etkisiz hale getiren, ele geçirdiği Ermeni silah ve mühimmatlarını kullanarak Ermeni destek kuvvetleri ile beş saat çatıştıktan sonra sabaha karşı şehit düşen, naaşının elleri kelepçelenen, yüz kırk bir gün boyunca Azerbaycan tarafına teslim edilmeyen, işgale karşı mücadelenin sembol isimlerinden biri haline dönüşen Mübariz İbrahimov ve onun gerçekleştirdiği eylemin, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi, Vatan Muharebesi ve sonrasında gelen zafer süreci için tetikleyici gelişmelerden biri olarak dikkat çektiği görülmektedir. İbrahimov'un şehit oluşu ve naaşının uzun bir dönem teslim edilmemesi, onun Azerbaycan'da millî bir kahraman olarak kabul edilmesi sürecini hızlandırmış, ayrıca Xarıbülbül'ün şehitlerle bütünleştirilmesinin Vatan Muharebesi öncesindeki erken bir örneği olarak belirmiştir.

Karabağ'ın işgalinden sonra Xarıbülbül'ün Azerbaycan toplumu için kederin, acının ve hasretin sembolü olduğunu gösteren çok sayıda hatıranın, anlatının varlığı dikkat çekmektedir. Bu hatıraların, anlatıların ve paylaşımların özellikle sosyal medya hesapları aracılığıyla geniş kitlelere ulaşacak biçimde dolaşıma girmesi, Xarıbülbül'ün Vatan Muharebesi süresinde ve sonrasında millî ve kültürel bir sembol olarak Karabağ'ı ve Karabağ şehitlerini temsiliyetini güçlendirmiştir. Bu yönüyle Azerbaycan Türklerinin bir bütün olarak Karabağ mücadelesi ve Vatan Muharebesi ile Xarıbülbül'ü sembolik olarak bütünleştirmeleri sonucunda Xarıbülbül hem kültürel hem de resmî olarak bir sembole dönüşmüştür. 27 Eylül- 10 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleşen Vatan Muharebesi'nde şehit düşenlerin anısını ve Azerbaycan ordusunu sembolize eden Xarıbülbül zafer sonrasında daha da popüler hale gelerek (Amanaliyeva, 2021: 109-111) artık yalnızca Azerbaycan'da değil Türk dünyasının genelinde tanınmaya başlayan, millî ve kültürel bir sembolleşme sürecine girmiştir.

On yıllardır süregelen vatan hasretinin, işgalin ve bağımsızlığın Ağabegüm ve Xarıbülbül ile ilişkilendirilen geçmişi, Vatan Muharebesi sürecinde ve zaferi sonrasında yeniden hatırlanmış ve Xarıbülbül efsanesi toplum ve kültürde yeniden canlanarak Xarıbülbül daha yaygın ve hızlı bir sembolleşme süreci yaşamıştır. Bu sürecin hızlı ve yaygın olmasındaki en önemli etken, elbette ki yeni medya kanalları aracılığıyla gerçekleşen etkileşimlerin yoğunluğudur. Bir başka ifadeyle, asırlar boyunca sözlü kültürde sembolleşme, efsaneleşme bakımından daha yavaş ve olgun bir kökleşme süreci yaşayan Xarıbülbül, Vatan Muharebesi sürecinde ve sonrasında, 1990'lardan itibaren yaşanan olayların, hatıraların, maddi ve manevi birikimlerin özellikle sosyal medya aracılığıyla paylaşılması ve böylece çok geniş kitlelere hızla yayılması sonucunda adeta bir "salgın" halini almıştır. Karabağ'da zaferin ardından göndere çekilenin yalnızca Azerbaycan bayrağı olmadığı, Xarıbülbül'ün de 30 yıllık işgal döneminde açmayan Xarıbülbül'ün küskün ve öne eğilmiş başının zaferle tekrar

dikeldiğine yönelik inanç, kabul ve benzeri yorumlar, Xarıbülbül'ün ne denli özel bir sembol olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir.

Bu durum aynı zamanda, Karabağ, Azerbaycan toplumu ve Xarıbülbül arasında kurulan kuvvetli bağın, Xarıbülbül'ün millî-kültürel kimlik sembolü olarak ne denli yüksek bir kabule sahip olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. 30 yıllık işgal boyunca kendisini gizlediğine, düşmandan saklandığına, kokusunu ve güzelliğini vermediğine, zafer sonrası ise tekrar kendisini gösterdiğine dair söz konusu inanç ve anlatıların sosyal medya aracılığıyla yayılmasıyla, millî ve kültürel hassasiyetlerin zirveye çıktığı Vatan Muharebesi sürecinde Xarıbülbül'ün duygu yüklü millî-kültürel bir sembol haline dönüşmesi süreci hız kazanmıştır. Bu sürecin hızlanmasına yol açan sayısız örnek mevcut olmakla birlikte, burada bunlardan yalnızca bazılarına değinmekle yetinilecektir.

Karabağ'ın işgali ve Vatan Muharebesi bağlamında Xarıbülbül, çocukluğunda Karabağ toprakları henüz işgal edilmemişken, 1990'lı yılların başında aktarılan çocukluk hatıraları içinde önemli bir yer tutan ve 28 yıl sonra Vatan Muharebesi sonrasındaki hislerini ifade eden bir hikâye aracılığıyla geniş kitlelerce yeniden özümsemiştir. Özetle, Şuşa'da yaşadıkları dönemde annesinin her gün su almak için pınara giderken, kendisinden 5 yaş küçük olan -6 yaşındaki- kardeşine göz kulak olması için tembihlediği ve kardeşini her türlü tehlikeden koruması nedeniyle annesinin toplayıp kendisine ödül olarak getirdiği Xarıbülbülleri koklamakla geçirdiği günlerinden birinde yine pınara su almak için gidip dönüşte kendisi için dağlardan Xarıbülbül toplarken ansızın yardım yuvarlanarak ölmesi nedeniyle annesini kaybeden, annesini defnettikten hemen sonra işgal edilen Karabağ'dan ayrılmak zorunda kalan ve annesinin mezarına bir daha hiç gidemeyen, Şuşa dağlarında annesi tarafından kendisi için toplanmış son Xarıbülbülleri çerçeveletip duvarlarına asan ve her gün onlarla bir insanmış, canlıymış gibi konuşan, 28 yılın ardından zafer sonrasında tekrar Karabağ'a gidip annesinin mezarını bulan ve mezarının başına Xarıbülbülleri koyan, 40 yaşına gelmiş bir insanın çarpıcı öyküsü, Xarıbülbül'ün Azerbaycan toplumu ve kültürü için neden bu denli önemli bir sembole dönüştüğünün anlaşılması bakımından dikkat çekici bir örnektir (URL-4).

Yine Vatan Muharebesi sürecinde, kurutulmuş Xarıbülbül görselleriyle birlikte (Görsel-13) sosyal medyada paylaşılan çeşitli anılar, Xarıbülbül'ün geniş kitlelerce benimsenen millî, kültürel ve popüler bir sembol haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Buna göre 1991 yılında abisiyle Şuşa'da dağlardan Xarıbülbül çiçekleri topladıktan sonra kendisinin bunları kurutmak istediğini belirtmesi üzerine abisinin; "ne gerek var, seneye yine gelir toplarız" dediğini aktaran Terane Tagiyeva'nın abisi, hemen sonrasında şiddetlenen Karabağ Savaşları kapsamında askere gitmiş ve şehit olmuştur. Vatan Muharebesi ve zafer sürecine kadar yıllarca buna benzer anılarıyla yaşayan, Karabağ'ın işgalden kurtuluşunu hasretle ve

kederle bekleyen daha pek çok Azerbaycan vatandaşı ile onlara ait çok sayıda anının bulunduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

16.12.2020 tarihinde Azerbaycan Kültür Bakanlığının resmî internet sitesinde de bilgileri paylaşılan ve devlet kanalında yayımlanan videoda özetle; atölyesinde çalışırken televizyonda Vatan Muharebesi kapsamında şehit düşenlerin haberini gördükten sonra çekmecesinde “hərbi bilet”ini (sülüs-askere sevk belgesi) alıp muharebeye katılan bir gencin kahramanca savaştıktan sonra Şuşa yaylalarına ulaştığı görülmektedir. Burada, annesinin bir Mushaf ve örtüsü içinde getirerek kendisine teslim ettiği Xarıbülbül’ü Şuşa dağlarına dikip sulayarak görevini tamamlayan gencin nezdinde, kahramanca mücadele eden Azerbaycan halkı temsil edilmektedir. Bu temsiliyette Xarıbülbül’e özel bir göndermede bulunduğu görülmektedir. Nitekim, annesinin kuvvetle muhtemel Karabağ mücadelesi sürecinde şehit düştüğü vurgulanmak istenen babasından bir Mushaf ve örtüsü içinde hatıra olarak sakladığı ve Şuşa dağlarından toplanıp asırlarca Mushaf’ın yanında muhafaza edilen Xarıbülbül’ün annesi tarafından oğluna emanet edilmesi ve videonun sonunda gencin Xarıbülbül’ü tekrar Şuşa dağlarına dikip can suyunu verirken, girişi yapılan Xarıbülbül makam müziğiyle birlikte gelen, esasen “Vətən bağı al-əlvandır/Yox içində Xarıbülbül” şeklinde bilinen halk mahnısının; “Vətən bağı al-əlvandır/Var içində Xarıbülbül” dizeleriyle değiştirilerek verilmiş olması son derece anlamlıdır (URL-5; URL-6; Görsel-19, 20, 21, 22). Video aracılığıyla ifade edilenlere göre artık vatan bağımsızlığına kavuşmuş, işgal bitmiş, Xarıbülbül Karabağ’da, Şuşa dağlarında yeniden açmış, kokusunu vermeye başlamış, böylece şehitlerin ruhları şad olmuştur.

Vatan Muharebesi’nin başarıya kavuşmasını takiben, Fransa’da yaşayan Azerbaycanlı gazeteci Reza Deghati’nin, 1992 yılında işgalin şiddetlendiği dönemlerde Şuşa’dan derlediği Xarıbülbülleri ve bu derleme anına yönelik görselleri “Son Xarıbülbüller” başlığıyla uzunca bir yazı ekiyle; “28 yıl sonra Xarıbülbülleri yeniden derleyip Paris’e getirmek için tekrar Şuşa’ya dönüyorum” ifadeleriyle paylaşması da Xarıbülbül’ün Zafer Muharebesi sürecinde millî ve kültürel bir sembol olarak geniş kitlelerce kabulünde ve bu sürecin uluslararası bir boyut kazanmasında etkili olmuştur (Görsel-23, 24, 25, 26).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Vatan Muharebesi’nin bittiği ilan edilen tarih olan 10 Kasım’ın Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat tarihi olması nedeniyle, Şuşa’nın işgalden kurtarılma tarihi olan 8 Kasım’ı “Zafer Günü” ilan etmiştir. Bu günün “Karabağ Zafer Günü” olarak ilan edilmesiyle birlikte Xarıbülbül’ün millî ve kültürel bir sembol olarak kabulü de farklı boyutlar kazanmıştır. 8 Kasım’ın Karabağ zaferi bağlamında “Bağımsızlık Günü” olarak değerlendirilmesi ve bu günün, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından da “Haklı davasında kazandığı zaferin ardından artık Karabağ’da Can Azerbaycan’ın

bayrağı dalgalanıyor, har-ı bülbül çiçeği coşkuyla açıyor. Kardeş Azerbaycan'ın Zafer Günü kutlu olsun. Aziz şehitlerimizin ruhları şad, mekanları cennet olsun." ifadeleriyle ve Xarıbülbül vurgusu ve görseli eşliğinde paylaşılması da dikkat çekicidir (URL-7).

İlki 1989, ikincisi 1990 yıllarında düzenlenen, zafer öncesinde sonuncusu 1991'de gerçekleştirilen ve o yıl 25 ülkeden 300 sanatçının katıldığı etkinliğin 30 yıl sonra dördüncüsü 12-13 Mayıs 2021, beşincisi ise 13-14 Mayıs 2022 tarihlerinde (Xarıbülbüllerin açış döneminde) "Xarıbülbül Uluslararası Folklor Festivali" adıyla gerçekleştirilmiştir (Görsel-27, 28, 29). Festivalin işgalle kesintiye uğraması ve zafer sonrasında 30 yıl aradan sonra yine mayıs ayında, iki yıl üst üste gerçekleştirilmeye devam edilmesi ve bundan sonra da her yıl aynı dönemde devam edeceğinin bildirilmesi sembolik açıdan önem taşımaktadır. Burada uluslararası katılımı gerçekleştirilen bir müzik festivaliyle Azerbaycan'ın çok kültürlü yapısının hem Türk dünyası olarak hem de diğer toplumlarla bütünleşme odağında ön plana çıkartıldığı hususu özellikle belirtilmelidir.

Bu anlamda Karabağ zaferi sonrası Xarıbülbül Müzik Festivali'nin hızlı bir şekilde yeniden eski günlerdeki gibi sürdürülmesi dikkat çekicidir. Bağımsızlığa giden yolda kesintiye uğrayan, 30 yıl geciken zaferin ardından bu festivalin yeniden düzenlenmesi üzerinden beliren sembolik anlamlandırma, zaferin ve şehitlerin temsiliyetinde Xarıbülbül'ün ana unsur olması, Şuşa'nın 2020'de işgalden kurtulması ile planlanan ilk ve önemli etkinliklerden biri olarak Xarıbülbül festivallerini hem uluslararası dolaşım hem de turizm bağlamında öne çıkarmaktadır (Azizova-Huseyn, 2021: 701). Bu kapsamda yine Şuşa'da "Xarıbülbül Oteli"nin de açılmış olması da dikkat çekicidir (Görsel-30). Bununla birlikte Xarıbülbül ABD'de tanıtılmış, Moskova'da "Barış ve Sevgi Çiçeği, Xarıbülbül" başlıklı bir sergi ve yine 2014 Mart ayında, 1820'de kurulan, ABD'nin müze statüsündeki Botanik Bahçesi Konservatuvarı'nda Xarıbülbül tanıtım töreni düzenlenmiştir (URL-8).

Ziynet eşyası olarak farklı motifler halinde çok sayıda maddi kültür unsuru üzerinde el işçiliği ile Xarıbülbül motifleri görülmeye başlanmış, bunlar içinde en popüler olanı ise Xarıbülbül rozetleri olmuştur. Bu kapsamda Karabağ zaferi sonrasında çeşitli zanaatkarlar tarafından el işi Xarıbülbül rozetleri yapılmış ve insanlar elbiselerinin yakalarında, göğüslerinde bir zafer sembolü olarak Xarıbülbül'ü taşımaya başlamışlardır. Xarıbülbül'ün başta rozetler şeklinde olmak üzere türlü biçimlerde farklı ürünler üzerinde görsel olarak yer alması (Görsel-31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40) kültür endüstrisi ve ekonomisi bağlamında yeniden üretim biçimleriyle geniş kitlelere ulaşmıştır. Yine, Azerbaycan'da çeşitli kurum ve kuruluşların, çeşitli nedenlerle kişi, kurum ve toplulukları taltif etmek üzere hazırladıkları "medal" ve "diploma" ödülleri "Xarıbülbül Diplomatı", "Xarıbülbül Medalı" gibi adlarla sunmaya başladıkları görülmektedir.

Karabağ zaferinin takiben Xarıbülbül'le ilgili yeni medya alanlarında farklı içerikler de hazırlanmıştır. Örneğin, çocuklara masal şeklinde tasarlanan Xarıbülbül anlatıları çeşitli animasyonlar ile birleştirilerek yeni bir sunumla yeniden üretim yoluyla yeni kuşaklar için dikkat çekici bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır (URL-14). Burada özellikle güneşin ve bulutun işgal sonrası küsmeleri sonucu iklimin de değişmesine ve dolayısıyla da işgal yılları boyunca doğal yaşam şartlarını kaybeden Xarıbülbül'ün açmamasına ve Karabağ zaferiyle birlikte güneşin ve bulutun tekrar normal şartlara dönerek Xarıbülbül'ün de 30 yıl sonra tekrar açmaya başlamasına yapılan vurgu dikkat çekicidir.

Xarıbülbül yetiştirme kurslarının açılması, dünyanın farklı bölgelerinde gerçekleştirilen yarışmalara, etkinliklere, kurulan müesseselere Xarıbülbül adının verilmesi, yalnızca Azerbaycan'da değil dünyanın çeşitli ülkelerinde Azerbaycan kültür ve sanatıyla ilişkili olarak gerçekleştirilen çeşitli etkinliklere, yarışmalara "Xarıbülbül" ön adının verildiği çok sayıda örnek bulunmaktadır (URL-9; URL-10). Xarıbülbül'ün okullarda yetiştirilmeye ve bu doğrultuda ortaokul öğrencilerine özel eğitimler verilmeye başlanmış, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde ve Türkiye'de "Xarıbülbül Şehitler Anıtı" açılmış (URL-11), Şubat 2017'de Bolu Belediyesi tarafından "Karabağ Parkı"nda, Azerbaycanlı heykeltıraş Akif Asgarov tarafından yapılan Xarıbülbül heykelinin açılışı yapılmıştır (URL-12). Fransa gibi ülkelerde "Xarıbülbül" adıyla yayımlanan makalelerde bağımsızlık mücadelesi süreci anlatılmıştır (URL-13). Böylece Xarıbülbül, Karabağ'ın, Şuşa'nın, Türk dünyasının bağımsızlığının simgesi olarak evrensel bağlamlarda çok yönlü bir kültürel sembole dönüşme sürecine girmiştir.

Görüldüğü gibi Vatan Muharebesi sürecindeki popülerliği ve tanınırlığı, zaferle sonuçlanan bu mücadele sonrasında Xarıbülbül'ü çok daha bilinir, görünür ve popüler bil hale getirmiştir. Bütün bu özellikleriyle Azerbaycan kültür, sanat, edebiyat ve folkloruna geçmişte olduğu gibi bugün de çok sayıda yansıması bulunmaktadır ve Xarıbülbül bu alanlarda çağdaş olarak da kendine yer bulmaya devam etmektedir. Başta müzik ve edebiyat olmak üzere çok sayıda alana, kitap ve albüm isimlerine, şiirlere yansımıştır. Günümüzde geleneksel el sanatı kapsamında Xarıbülbül motifleri ve maddi kültür unsurları dekoratif ve hediyelik eşya olarak da tasarlanmaktadır. Bunda, Karabağ zaferi ve sonrasında halkın algısında Xarıbülbül'ün önem kazanmasının yeri büyüktür. Bu bakımdan Xarıbülbül ve onun yeniden bir millî sembol haline dönüşmesi, toplumların tamamını ya da önemli bir bölümünü ilgilendiren başta savaş, deprem, kıtlık, göç vb. mücadele zamanlarında millî kültürüne ve folkloruna yüzünü dönmesinin ilginç bir örneğidir. Burada, tarih ve folklor ilişkisi çerçevesinde, toplumların savaş, deprem, bağımsızlık başta olmak üzere toplumun tamamını ya da önemli bir kısmını ilgilendiren süreçlerde kültüre, folklorla yönelmesi genel durumunun bir yansıması söz konusudur.

Geleneksel Azerbaycan sözlü kültüründe ve müziğinde kendine özgü bir makamı ve çeşitli mahnıları bulunan Xarıbülbül, 2020 zaferi sonrasında da yeni mahnıların üretimine yol açmıştır. Ağabeyim Ağa'ya isnat edilen bir halk türküsü olan meşhur Xarıbülbül'ün yeni biçimlerde yeni üretimlerde çağdaş örnekleri de yaratılmaya başlanmıştır. Xarıbülbül'ün esaretten özgürlüğe, boyunduruk altında yaşamayı kabullenmesi mümkün olmayan Azerbaycan ve diğer Türk topluluklarının ve topraklarının işgallerinden bağımsızlığa ulaşmalarının Karabağ ve Vatan Muharebesi örnekleminde bir sembolü haline dönüştüğü görülmektedir. Bunun yalnızca Vatan Muharebesi sırasında hissedilen duygularla hayata geçirilen unsurların popüler tüketim araçları olarak geçici bir süre dikkat çekmesi mi yoksa kalıcı bir millî-kültürel unsur ve sembol olarak mı değerlendirileceği ise toplumun ve kültürün üretim ve tüketim faaliyetlerine, inanç ve anlatı durumlarına ve bunların bireyler ve kuşaklar arasındaki aktarımlarına göre belirlenecek, şekillenecektir.

Azerbaycan kültür, inanç ve anlatı evreninde yaygın olarak kabul edildiği gibi bülbül, güle olan aşkı için rüzgâra göğüs gerip gülün dikeninin kalbine saplanmasıyla aşk yolunda "şehit olmuş"tur. Burada da bülbül, nektarından almak isteyen arıya karşı çiçeği korurken arının kendisini sokması sonucunda ölmüş ancak yok olmamış, cesareti, sevgisi ve mücadelesi ile gülü ve rakibini de bünyesine katarak yeni bir cisme kavuşmuş, Xarıbülbül olmuştur. Vatan Muharebesi sırasında ise işgal edilen toprakları, vatan ve millet sevgisi ile cesaretle mücadele ederek kurtaran şehitler de bu nedenle Xarıbülbül ile bütünleştirilmiştir. Asırlarca vatan hasretinin, özleminin, vatanından istemeden ayrılmanın, bağımsızlık ve özgürlük için çekilen cefanın ve kaybedilmeyen umudun, güç ve haksızlık karşısında baş eğmemenin sembolü olarak Xarıbülbül, 18. yüzyılda yaşananların, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başındaki gelişmelerle bütünleştirilmesiyle yeniden millî ve kültürel bir sembol haline dönüşmüştür.

Xarıbülbül, Azerbaycan ve özellikle de Karabağ folkloru içinde müzik ve ezgili folklor türleri çok önemli bir yere sahip olmuş, bu bakımdan da özellikle söz ve müziğin birleşiminin temsiliyeti bakımından da dikkat çeken bir unsura dönüşmüştür. Karabağ topraklarının işgal altında olması ile bu bölgenin tarihî ve kültürel zenginliklerinin susmuş olması, Xarıbülbül'ün artık açmaması görseliği ve bülbüllerin de şakımaması bakımından görsel ve işitsel bir bütünlükle sembolize edilmiştir. Bu anlamda Xarıbülbül'ün - hem görüntüsü hem kokusu hem de bülbül özelinde sesi- Karabağ topraklarının ve bağımsızlığının çok yönlü bir sembolü olarak kabul görme süreci yeniden biçimlenmiş, güçlenmiştir. Xarıbülbül'ün dikkat çekici fiziki yapısı, diğer bitkilerden ayrılan niteliği folklorda, inançlarda, anlatılarda bu çiçeğin kendine özgü bir yer edinmesine yol açarken temelde zaten yüzyıllardır var olan bağımsızlık, özlem ve özgürlük gibi sembolik kabuller Vatan Muharebesi sürecinde, yeni medya ortamlarının ve iletişim ve

etkileşimdeki hızlı akışın sayesinde yeniden canlandırılarak çok geniş kitlelerce kabul edilen millî ve kültürel bir sembole dönüşmüştür (Görsel-41).

Xarıbülbül; toplumların, kültürlerin ve inançların farklı unsurlara özel anlamlar yüklemesi sonucunda ortaya çıkan sembollerin yaratımındaki sürekliliği ve millî kültürle, sözlü edebiyatla ve tarihle ilişkilerini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Yaşam içindeki zıtlıkların birlikteliği üzerine kurulu dikotomik yaklaşımın sanat ve edebiyata yansımış çarpıcı örneklerinden biri olan Xarıbülbül, gül-bülbül-diken ilişki ve etkileşimlerinin kültürel sembolizm kapsamında birleştirilmiş biçimde yansıdığı görsel ve estetik bir unsurdur. Klasik edebiyatta da oldukça yoğun bir imgeleme sahip olan gül, bülbül ve diken ilişkisinin Xarıbülbül içinde ve Azerbaycan sözlü kültürü, tarihi ve folkloru bağlamında özgün biçimde yeniden yorumlandığı görülmektedir. Buna göre, sözlü kültürdeki anlatı ve bayatılardan beslenen Xarıbülbül sembolündeki gül işgal altında bulunan Azerbaycan topraklarını, Karabağ'ı, Şuşa'yı, vatanı, vatan toprağını, sevgisini, Azerbaycan halkını ve onun bağımsızlığa duyduğu tutkuyu ve özlemi, bu uğurda verdiği mücadeleleri, bülbül ise bu sevgiyle yanıp tutuşan Azerbaycan Türklerini, Vatan Muharebesi'nde mücadele eden, gazi olan ya da şehit düşen kişileri, har-diken esareti, işgali, zulmü, bu zulmün başlıca nedenleri olarak ilgili devletlerle lobileri ve bunları destekleyen dünya güçlerini, temsil etmektedir.

Azerbaycan folklorunda Xarıbülbül ile, sözlü kültürde yerleşik bir konumda bulunan "sarı bülbül" arasında da bir sembolik etkileşim söz konusu olmuştur. Halk anlatılarında ve türkülerinde zaten var olan "göğsünün altının sarı olması" imgesi, özgürlüğü beklemekten benzi sararıp solan Karabağ ve Türk dünyası için Xarıbülbül örnekleminde bütünleşik bir sembolleşme sürecinin işlenmesi sonucunda yeni bir boyut kazanmıştır. Bülbülün renginin sararması bir bakıma işgal altındaki Türk topraklarını ve özelde Karabağ'ın Türk toplumu için ifade ettiği anlamları, umutsuzluğu sembolize etmektedir. Çünkü Türkler, tarih boyunca ülkelerinin ya da topraklarının işgal altında olmasına alışkın değildir. Bu bakımdan bülbülün göğsünün altının sararmış olması, mevcut sarı bölge ise işgal yılları ve bağımsızlık mücadelesi sürecinde çekilen cefaları, gösterilen çabayı, sabrı, elemi ve kederi temsil etmektedir. Buradan bir bütün olarak değerlendirildiğimizde gülüyle, bülbülüyle, dikeniyile Xarıbülbül tek bir simge ve sembol olarak Azerbaycan tarihini, Şuşa topraklarını, sözlü kültürünü, musikisini, vatan sevgisini, işgal yıllarını, bağımsızlığı, bağımsızlık sürecindeki acıları, mücadeleleri, kayıpları, şehitleri, hatıraları ve bu sorunları yıllardır gönüllerinde yaşayan kimseler için bunların tamamından daha fazlasını temsil etmektedir.

Burada bir sembol olarak Xarıbülbül'ün Azerbaycan'ın uzun yıllar süren bağımsızlık mücadelesinde işgal altında kalan topraklarının ve bunları

temsilen de Karabağ'ın Xarıbülbül ile bütünleşmesi, millî ve kültürel kimlik bağlamında onun çok özel bir sembol haline dönüşmesindeki en önemli belirleyicilerden olmuştur. Toplum ve kültürler için çeşitli unsurların sembolleşmesi sürecinin ilginç bir örneği olan, folklor ve tarih ilişkisini çok açık bir şekilde ortaya koyan bu sembolleşme süreçlerinin, tarihin ve folklorun çok çeşitli alan ve unsurları üzerine yapılacak yeni çalışmalarla daha iyi anlaşılabilmesi mümkün olacaktır.

Sonuç

Türklerin birlik ve bütünlük içinde yaşadığı erken asırları takiben gerçekleşen kopmaların ve mücadelelerin Türkistan ile bilhassa Kafkaslar hattındaki yansımaları özellikle Hanlıklar Döneminde gerçekleşen anlaşmazlıklarla dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Sonrasındaki Sovyet işgali ile kültürel kimlik açısından uzun ve sorunlu bir dönemin ardından SSCB'nin dağılmasıyla 1990 sonrasındaki bağımsızlık süreci Türk dünyasının diğer ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da kolay ilerlememiştir. Özellikle 1990'daki kanlı Ocak olayları ve Karabağ'ın 1987'de başlayarak 1991'de şiddetlenen işgali ile uzun süre devam eden sorunlar bir yandan Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini zorlaştırırken diğer yandan ise Türk dünyasının genelinde bu mücadeleyi romantik bağlamda ve sembolik açıdan daha anlamlı hale getirmiştir. Bu zorlu süreçte Azerbaycan Türkleri çeşitli millî ve kültürel semboller etrafında birleşmiştir. Bunlardan biri olarak Xarıbülbül, Hanlıklar döneminden itibaren -özellikle Karabağ Hanlığı ve Kacarlar arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için ömrünü ülkesinden ve sevdiklerinde ayrı geçiren, "Ağabacı" mahlaslı Ağabegüm Ağa Cevanşir'in vatan hasretiyle bütünleştirilen efsanevi yaşamı ve şiirleriyle başlamak üzere- Azerbaycan sanatına, kültürüne, edebiyatına, folkloruna çok sayıda yansımaları bulunan dikkat çekici bir sembol olarak ön plana çıkmıştır. Bu bakımdan, Xarıbülbül'ün temsiliyetinde; halk kültüründe, inançlarında, anlatılarında, sözlü kültür ürünlerinde önemli etkiler bırakan Ağabegüm Ağa'nın ve ona atfedilen şiirlerin, anlatıların önemli bir tesiri bulunmaktadır.

Ağabegüm ile Xarıbülbül arasında, vatanından gönülsüz koparıma ve esaret odaklı bir bütünleşme söz konusudur. Klasik edebiyattaki bülbül-gül ve ayrılık/ağyâr metaforu klasik bir düzlemde işlenmemiş, tarihî bir gerçeklik olarak yurdundan ayrılan ve hayatının sonuna kadar vatan hasreti çeken bir kişinin -şairlik özelliğiyle de bütünleştirilmesi sonucunda-yerel bir unsur olarak değerlendirilen özel bir çiçekle, Xarıbülbül'le bütünleştirilmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu durum ilerleyen dönemlerde ve özellikle Sovyet esaretini takiben 1990 sonrasındaki bağımsızlık sürecinin başlaması fakat Karabağ bölgesindeki işgalle süregelen bir özleme dönüşmesiyle, bağımsızlık mücadelesi sırasındaki kahramanlık, işgal, hasret ve mücadele anlatıları ve imgeleriyle bütünleşerek ve nihayet Vatan Muharebesi ve

Karabağ mücadelesi ile Xarıbülbül'ün bambaşka bir millî ve kültürel sembole dönüşmesini sağlamıştır.

Burada Xarıbülbül'ün geçmişte zaten vatan sevgisinin, Şuşa ve Karabağ'ın, kültürünün ve edebiyatının, folklorunun bir sembolü olarak 1990'lı yıllara kadar geldiğini fakat işgal yılları ve Vatan Muharebesi ile birlikte çok daha güçlü ve yaygın bir dönüşümle bu sembolleşme sürecini tamamladığını söylemek mümkündür. Ayrıca, daha önce genel olarak vatan sevgisinin, hasretin, özlemin sembolü olan bu çiçeğin Karabağ mücadelesi ve Vatan Muharebesi ile özgürlüğün, bağımsızlığın ve özellikle şehitlerin sembolü olarak ön plana çıktığı görülmektedir. 1988'de başlayan işgal saldırıları ve 32 yıllık süreçte ve takiben Vatan Muharebesi boyunca ve sonrasında Xarıbülbül işgal edilmiş Karabağ'ın, Şuşa'nın, şehitlerin sembolü olarak kullanılmıştır. 1991'de işgalde henüz doğmamış kişilerin 2020'deki muharebede şehit olması, aradan geçen 30 yıllık süreçte Karabağ'ın işgali, yaşanan acılar ve verilen şehitler, Xarıbülbül ile sembolize edilmiştir. Buna yol açan başlıca etkenler, bir toplumun ortaklaşa paylaştığı kültürel değerler, inançlar, idealleri anlatılar bütünlüğünde Xarıbülbül'ün millî ve kültürel bir sembole dönüşmesine yol açmıştır.

Xarıbülbül'ün, Vatan Muharebesi ve zafer sürecinde özellikle iletişim teknolojilerindeki değişim ve dönüşümlerden kaynaklı etkileşim ile çok hızlı bir şekilde başta sosyal medya olmak üzere çeşitli mecralarda dolaşıma sokulan paylaşımlarla önceleri Şuşa ve Karabağ bölgesi bağlamında ve buradan hareketle kısa bir süre içinde ülke geneline yayılarak Azerbaycan'ın bütününde bağımsızlığın, mücadelenin, azmin, çekilen acıların, kayıpların ifadesi olarak çok daha hızlı bir devinime ve sembolleşme sürecine girdiği görülmektedir. Burada, Ağabegüm'ün bayatısına konu olan efsanelerden diğer tüm anlatılara, inançlara, kabullere, tarihî ve edebî yansımalarına varıncaya kadar söz konusu bu birikimin, içinde bulunduğumuz dönemin şartları ve iletişim biçimleri bağlamında yeniden üretim ve aktarım yoluyla, kültürel bir millî kimlik sembolüne dönüşmesinin dikkat çekici bir örneği yaşanmıştır. Bu durum, kültürel sembollerin oluşma süreçlerinin içinde bulunulan dönemler ve yüzyıllar içinde nasıl yeniden biçimlendirildiğini, inanç ve değerlerle bunların sembolleşme süreçlerindeki kültürel sürekliliğin takip edilebilmesinde önemli veriler sunması bakımından dikkat çekicidir. Burada başlangıçta Şuşa ve Karabağ özelinde bir sembolken vatan sevgisi, özlem, bağımsızlık, özgürlük, mücadele, işgal, zafer ve bu süreçte yaşananların, kaybedilenlerin ve kazanılanların hep birlikte Azerbaycan'ın, Türk dünyasının sembolü olmaya ilerleyen bir değişim söz konusudur.

Xarıbülbül'ün popüler kültür üretim ve tüketim faaliyeti olarak mı kalacağı yoksa yerleşik, köklü bir sembol olarak mı varlığını sürdüreceği elbette ki toplumun, kültürün ve onun biçimlenişindeki çeşitli etkenlerin tepkileriyle, kabulleriyle belirlenecektir. Genel olarak kültürde özel olarak ise inançlarda ve sözlü kültürde çeşitli olguların sembole dönüşme

süreçlerinin çok katmanlılığının yakın dönemlerde beliren bir örneği olarak Xarıbülbül ile ilgili inanç ve kabullerin, manzum ve mensur eserlerin oluşumlarının günümüzde de devam ettiği görülmekte olup bu sembolleşme sürecinin ne şekilde biçimleneceği üzerinde insan, toplum ve kültür ile bunlar arasındaki etkileşimlerin belirleyici olacağı açıktır.

Xarıbülbül; tarih, folklor ve sözlü kültür ilişkileriyle folklor ürünlerinin, milletleri derinden etkileyen göç, savaş gibi olaylara bağlı olarak tekrar nasıl popülerleştiğini yeniden gözler önüne sermesi bakımından da dikkat çekicidir. Toplumların sıkıntılı dönemlerinde tekrar kendi öz kültürüne, geleneksel bilgi ve değerlerine dönüşünün bir örneği olarak Xarıbülbül özelde Azerbaycan'ın, Karabağ'ın, Vatan Muharebesi şehitlerinin ve özelde ise Türk dünyasının ortak bir hassasiyeti, millî ve kültürel sembolü haline dönüşmüştür. Xarıbülbül, sözlü tarih ve folklor ilişkilerinin, toplumun ve kültürün zor zamanlarda köklerine dönerek özdeki unsurları tekrar hatırlayıp bunları yeni bağlam ve süreçler kapsamında organize ederek yeni biçimlerde ve işlevlerde kullanmasının bir örneğidir. Bu bakımdan Xarıbülbül; folklorun inceleme alanına giren konuların çok boyutlu yapısını ve folklorun insan, toplum, tarih, siyaset için sağladığı verilerin, nihayet sembolleşme süreçlerinin disiplinlerarası temellerini yansıtan dikkat çekici özelliklere sahiptir.

Bütün bu özellikleriyle Xarıbülbül, çok boyutlu bir sembolleşme süreci içinde farklı tabakalara sahip olmasının yanında kültür ekonomisi, kültür endüstrileri bağlamında hızlı bir popülerleşme eğilimi de göstermektedir. Xarıbülbül aracılığıyla oluşan anlam ve ifade katmanlarının, sözlü kültürden ve diğer tüm alanlardan yapılacak derinlemesine derleme, değerlendirme ve çözümlenme odaklı çalışmalarda, farklı yaklaşımlarla incelenmesi sonucunda konu hakkında daha fazla bilgi edinilmesi mümkün olacaktır. Bu bakımdan konunun hem Azerbaycan özelinde hem de Türk dünyası genelinde tarih, kültür, sanat, edebiyat ve folklor araştırmacıları tarafından disiplinlerarası ve iş birliği içinde gerçekleştirilecek yeni çalışmalarla ele alınması yararlı olacaktır. Folklor tür ve ürünlerinin yaratım ve sürekliliklerini, inançlar, değerler, anlatılar bağlamındaki çeşitli olguların bir arada oluşunun, her dönemde ve yüzyılda güncellenerek yeniden hatırlanmasının bir örneği olarak millî ve kültürel sembole dönüşen Xarıbülbül'ün yeni ve çok yaklaşımlı çalışmalarda ele alınmasıyla, hakkında daha derinlikli bilgilere ulaşılabilecektir. Bu bakımdan çalışma, Xarıbülbül hakkında oldukça genel bir değerlendirme olup konuyla ilgili bundan sonra gerçekleştirilecek söz konusu çalışmalara küçük bir katkı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

Abdullayev, N.-vd. (2009, ed.). *Şuşa. Qedim Azerbaycan diyarı*. Bakı.

- Alışova D., E (2021). Azerbaycan göçmenlerinin (qaçqın) manilerine yansıyan Karabağ. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 39-55.
- Aliyeva, M. A. (2012). Azerbaycan göçmenlik bayatları ve Karabağ harayı. *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu (28-29-30 Mayıs 2010, Balıkesir) Bildirileri*, (ed.: Ali Duymaz), 71-85, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Aliyeva, T. (2021). Azerbaycan'ın Aran Karabağ bölgesinin sözlü edebiyatında toprak. ODAK (Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 1 (1), 12-23.
- Alizade, O. (2022). İran'ın Azerbaycan siyaseti: Karabağ Savaşları örneğinde. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2022-1 (1), 127-149.
- Alizade, O. (2021). Karabağ Savaşlarının tarihlendirilmesi ve 10 Kasım 2020 Antlaşması. *7. Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*.
- Allahyarov, K. (2022). "Xarı-bülbül" adının etimolojisi. (Erişim: [http://www.anl.az/down/meqale/kredo/2022/may/798553\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/kredo/2022/may/798553(meqale).pdf))
- Amanaliyeva, A. (2021). The second Karabakh war in Azerbaijan: Memorial day, victory day, the Kharibulbul symbol of victory and military trophy park. *Uluslararası Savaş Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri*, (ed.: Güray Alpar-Kaldygal Adilbekova), 99-112, Ankara: SDE-İKSAD.
- Asgerzade, L. (2017). Karabağ savaşı, göç ve edebiyat. *Geçmişten Günümüze Göç*, C. III, (ed.: Osman Köse), 1587-1594, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Azerbaycan respublikasının kırmızı kitabı* (2013). *Nadir ve nesli kesilmekte olan bitki ve göbelek növeleri*. İkinci Neşr. Bakı: Şarq-Qarb Neşriyyatı.
- Azizova, G.-Huseyn, A. A. (2021). Evaluation the impact of the development of culture and creative industries on the tourism sector. *Economic and Social Development 70th International Scientific Conference on Economic and Social Development Book of Proceedings*, (ed.: Sakit Yagubov, vd.), 696-704.
- Bağirov, H.-vd. (2021). *Ədəbiyyatda Qarabağ mövzusu*. Bakı: Respublika Elmi Konfransı Materialları. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi.
- Barmanbay, A. (2020). Gurbet şairi Ağabeyim Ağa Ağabacı ve vatan bağı. *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*, (ed.: Dursun Balkan), 27-42, İzmir: Duvar.
- Caferova, A. (hızl.) (2005). *Azərbaycan qadın şairləri antologiyası*. Bakü: Avrasya.
- Caferova, S. (2016). Kuzey Azerbaycan hanlıklarında saray kadınları ve nikâh diplomasisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 61-68.
- Ganiyeva, Z. (2022). Karabakh khanate of Azerbaijan: Socio-political activity of Aghabeyim Agha. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 50-68.
- Guliyeva, K.-Gulusoy, İ. (2018). Azerbaycan edebiyatında Karabağ temalı şiirler (şiirlerde vatan özlemi). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2324-2351.
- Gündoğdu, S. (2009). Akif'in 'Bülbül' şiiri ile Vahabzade'nin 'Okuma Bülbül' şiirlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Türkbilim*, 1 (1), 99-105.

- Hüseynli, İ. vd. (2012). *Azerbaycanlıların soygırımı*, C. 1, Bakı: Azərbaycan Gazeti Yayınları.
- İsmayilov, A. (2010). *Sumgayıt SSRİ-nin süqutunun başlanğıcı*. Bakı: Çasıoğlu Neşriyatı.
- Karakuş, E. (2018). Türkçenin Oğuz sahasının iki vatan şairi: Bahtiyar Vahapzade ve Abdülfettah Rauf'un 'vatan' temalı şiirleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 111-166.
- Karaman, E. (2011). Bahtiyar Vahabzade'nin eserlerinde Karabağ. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 31, 75-85.
- Məmmədov, V. (2010). Bahtiyar Vahapzade yaratıcılığında tarih. *Erdem*, 57, 157-164.
- Mursal, N.- Pirverdi, N. M. (2019). Studies on the botanical and ecological aspects of a rare species *Ophrys caucasica* from Azerbaijan (Orchidaceae). *Academia Journal of Medicinal Plants*, 7 (9), 206-217.
- Necefova, M. (2020). Bağımsızlık döneminde Yaqub'un şiirlerinde 'Karabağ' teması." *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 231-251.
- Onuş, E. (2018). Kıbrıs Türk kültüründe Azerbaycan ve Azerî Türkü imgesi. *Folklor Akademi Dergisi*, 1 (1), 105-126
- Tan, N. (2015). Esir toprakların halk dili ve edebiyatı: Karabağ folkloru. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (39), 237-242.
- Tuncerli, Ö. (2019). Dağlık Karabağ sorunu kapsamında 1988 Sumgayıt olayları. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3 (2), 132-144.
- Turan, F. A. (2019). Toplumsal hafızada Anadolu'dan Hocalı'ya Ermeni mezalimi. *Tarih, Siyaset ve Uluslararası Hukuk Bağlamında Hocalı Mezalimi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 34-42, Ankara: Tarihtaş Milletler ve Topluluklar İnceleme Araştırma Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1:<https://avim.org.tr/blog/daglik-karabag-savasinda-agdam-daydim-yasanmis-gercek-bir-hikaye-turkish-news-24-02-2018> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-2:http://www.anl.az/download/meqale/herbi_and/2021/mart/737847.htm (Erişim: 30.03.2022)
- URL-3:<http://www.anl.az/download/meqale/525/2016/iyun/496945.htm> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-4:<https://kulis.az/xeber/nedr/cennetden-cicek-aynure-abbaszade-40102> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-5: <http://mct.gov.az/az/umumi-xeberler/13372> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-6: <https://www.youtube.com/watch?v=ctL0NYMx47o&t=99s> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-7:<https://twitter.com/mevlutcavusoglu/status/1457601523471499265> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-8:<http://www.anl.az/download/meqale/525/2021/noyabr/765974.htm> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-9: <http://www.anl.az/download/meqale/medeniyyet/2021/noyabr/764921.htm> (Erişim: 30.03.2022)
- URL-10:<http://www.anl.az/download/meqale/medeniyyet/2019/sentyabr/670601.htm> (Erişim: 30.03.2022)

URL-11: <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2021/avqust/755365.htm> (Erişim: 30.03.2022)

URL-12: <http://www.bolu.gov.tr/karabag-parki-acildi> (Erişim: 30.03.2022)

URL-13: <http://www.anl.az/down/meqale/525/2021/may/745177.htm> (Erişim: 30.03.2022)

URL-14: <https://www.youtube.com/watch?v=ZCfBZwP540E>. (Erişim: 30.03.2022)

Görseller

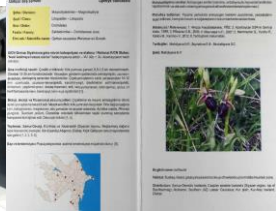
Görsel-1

Görsel-2

Görsel-3

Görsel-4

Görsel-5

Görsel-6

Görsel-7

Görsel-8

Görsel-9

Görsel-10

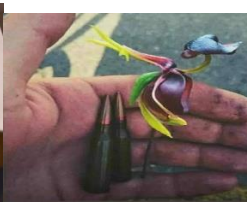
Görsel-11

Görsel-12

Görsel-13

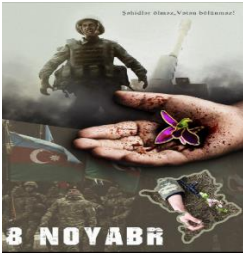
Görsel-14

Görsel-15

Görsel-16

Görsel-17

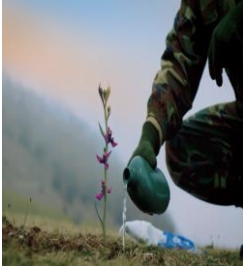
Görsel-18

Görsel-19

Görsel-20

Görsel-21

Görsel-22

Görsel-23

Görsel-24

Görsel-25

Görsel-26

Görsel-27

Görsel-28

Görsel-29

Görsel-30

Görsel-31

Görsel-32

Görsel-33

Görsel-34

Görsel-35

Görsel-36

Görsel-37

Görsel-38

Görsel-39

Görsel-40

Görsel-41

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu / Author's Note: Bu çalışma, 2-4 Haziran 2022 tarihlerinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'de düzenlenen INCSOS VII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin düzenlenmiş hâlidir./This study is the rearranged form of the paper presented at the INCSOS 7th International Social Sciences Congress held in Baku, the capital of the Republic of Azerbaijan, on 2-4 June 2022.